

VISIÓ D'ALEXANDRE EL GRAN DURANT L'EDAT MITJANA

Mª Ángeles Sequero García

Universidad de Murcia

Octavio Serrano Monteagudo

IES Sixto Marco (Elx)*¹

Abstract: In this work we aim to provide a survey of the image of Alexander the Great in the Middle Ages. We have studied how the image of this leader arrives to this ages, and thus we count on the contributions of the Pseudo-Callisthenes, the *Alexandreis*, the *Libro de Alexandre*, the sapiential literature or the vision that Alfonso X provides in the *General Estoria*. Altogether, it composes the essence of a multiple-sided character that has never left indifferent to the numerous scholars of all time that have devoted their efforts to reveal the nature of this *primus inter pares*.

Resumen: En el presente artículo se pretende dar una visión panorámica de la imagen de Alejandro Magno durante la Edad Media. Hemos querido estudiar cómo llega la imagen de este caudillo a esta época y, así, contamos con las aportaciones del Pseudo-Calístenes, la *Alexandreis*, el *Libro de Alexandre*, la literatura sapiencial o la visión que Alfonso X nos da en la *General Estoria*. Todo ello conforma la esencia de un personaje de múltiples caras que nunca ha dejado indiferente a los numerosos estudiosos de todos los tiempos que han dedicado sus esfuerzos a desvelarnos la naturaleza de este *primus inter pares*.

Alexandre el Gran ha estat un personatge històric que planteja una clara evolució en el món de la Grècia antiga. Principalment, aquesta afirmació s'assenta en la repercussió que va

* **Dirección para correspondencia:** Mª Ángeles Sequero García. IES nº 5 Sant Vicent del Raspeig. C/ Enric Valor, 4. 03690.

tenir l'expansió de la cultura hel·lena cap a l'Orient, la qual cosa implicava dos trencaments bàsics amb la Grècia anterior a Alexandre: d'una banda, amb l'emperador macedoni es va donar el pas de les ciutats-estat a una política de monarquies territorials (Crespo 2003: 55) i, d'una altra banda, Alexandre va voler acabar amb la dicotomia bàrbar-grec, que caracteritzava la fesomia intrínseca del seu poble.

La ciutat-estat grega s'entenia com una ciutat que exercia la seua autoritat sobre un territori independent, tant des del punt de vista econòmic com polític, de la resta de les altres ciutats hel·lenes. Aquesta situació no implicava, però, que lacedemonis, atenencs, tebans, focis, macedonis, etc. tingueren consciència de ser una altra cosa diferent a grecs; eren un mateix poble, que gaudia d'una forta cultura davant els bàrbars que tenien al seu voltant, cosa que no els eximia de guerrear entre ells per a ostentar l'hegemonia política d'una major part de territori. En les zones que va guanyar Alexandre, ja no es va imposar aquest sistema polític, sinó que es va assolir la forma de governar persa. Així, va deixar les satrapies en mans de soldats grecs de confiança. Simultàniament, Alexandre va anar contaminant-se de les cultures que travessava, fins al punt de ser criticat per aquesta actitud de mestissatge. A la mort d'Alexandre, l'imperi d'orient es va fragmentar i va quedar dividit entre els seus generals, que van imposar una nova manera de governar, les monarquies territorials.

La biografia d'Alexandre, de la qual tenim referències per les anomenades fonts de primera i segona generació,² es va ampliar durant l'edat mitjana. Amb les aportacions medievals, entre màgiques i místiques, es va forjar la imatge d'un heroi que ultrapassava la versemblança dels biògrafs clàssics. Alexandre va ser impulsat cap a una visió cavalleresca i cristiana, que entroncava amb els gustos literaris d'aquesta època. La narració que va marcar la biografia del rei va ser la *Novel·la d'Alexandre*, atribuïda a Cal·listens falsament. Arran d'aquesta novel·la, Alexandre ja no va aparèixer com a fill de Filip i Olímpida, sinó que naix de la unió màgica entre la seua mare i el faraó egipci Nectaneb. Van anar afegint-se, a més, una sèrie d'elements meravellosos que s'intensifiquen quan Alexandre va arribar a l'Índia: el rei hi va conèixer les dones i els hòmens més exòtics, que s'insereixen en una visió fantàstica de la *imago mundi*.

La literatura medieval va fer evolucionar el mite macedoni des d'una imatge clàssica i pagana, en la qual s'intentava relatar la vida d'Alexandre des d'una perspectiva més o menys objectiva, a una imatge protocristiana del rei. Els autors van deixar de banda l'Alexandre politeïsta per convertir-lo en un cavaller cristià que devia les seues accions a la intervenció divina. No obstant això, l'edat mitjana no va aconseguir revestir Alexandre de l'amor cortès i produir, així, un cavaller medieval complet.

2 Les gestes d'Alexandre el Gran ens han arribat a través de diferents testimonis: les fonts primàries (fragments textuais d'historiadors contemporanis d'Alexandre) i els anomenats escriptors de segona generació (Diodor de Sicília, Plutarc, Arrià, Curci i Justí Junià), posteriors a la mort d'Alexandre.

1. ALEXANDRE MEDIEVAL

1.1. Aportacions del Pseudo-Cal·lístenes

La novel·la antiga grega s'apartava de l'èpica en tant que no feia servir la mitologia com a base per al fil conductor de la narració (López Férez 2000: 1133). Una manifestació d'aquest gènere és la *Historia Alexandri Magni*, més coneguda com la *Novel·la d'Alexandre* o la *Vida i gestes d'Alexandre de Macedònia*, d'autor desconegut, que es va atribuir erròniament a Cal·lístenes i, consegüentment, es coneix com el Pseudo-Cal·lístenes.

L'obra es rastreja en quatre recensions conegudes amb les sigles α , β , γ , δ ,³ que testimonien l'èxit en la recepció de la novel·la.⁴ Hom calcula que el Pseudo-Cal·lístenes va ser vessada a trenta idiomes i, per tant, es tracta de l'obra més traduïda, després de la *Biblia*, fins al Renaixement.

La filologia clàssica de finals del XIX i principis del XX es va qüestionar les fonts i la data de composició de la *Novel·la d'Alexandre*. Les conclusions van ser diverses (García Gual 1988: 13). Tot i que alguns consideraven que el Pseudo-Cal·lístenes prenia com a base de la seua narració una saga d'històries de caire popular, altres sostenien que l'obra es fonamentava en la correspondència epistolar entre Alexandre i Aristòtil, d'una banda, i entre Alexandre i la seua mare, d'una altra. No és d'estranyar aquesta opinió, perquè en la novel·la s'insereixen un gran nombre d'epístoles entre aquests personatges. És més pelegrina la tesi que sosté el text en una obra perduda de caire biogràfic i datada en l'època dels darrers Ptolemeus, o la que atribueix el text a un escriptor anònim del segle III d. C., que devia emprar materials antics.

La tesi, però, que continua tenint plena vigència en l'actualitat és la del filòleg alemany R. Merkelbach, que fixa la datació de l'obra tenint en compte dues dades fonamentals: la citació de Favori⁵ i la traducció de Juli Valeri, amb la qual cosa situem la composició en el segle III d. C. Sobre una base històrica, el Pseudo-Cal·lístenes va teixint un relat farcit d'elements

3 Per a aquestes recensions, vegeu Saquero & González Rolán 1979. La redacció d' α és la que més s'apropa al text original i, a partir d'aquesta, es desenvolupen les altres tres recensions. Formen part d'aquesta primera recensió el còdex A i dues traduccions, una armènia del segle V d. C. i una altra llatina de Juli Valeri del segle IV. La recensió β , revisió de l' α , disposa d'una gran quantitat de manuscrits. La γ , realitzada a partir de la β , està representada pel manuscrit C i per les traduccions hebrea, sèrbia i grega moderna. De la δ no s'hi conserva cap manuscrit grec i s'accedeix a ella indirectament a través de les traduccions síria, etiòp, àrab i de la llatina de l'arxiprest Lleó. La importància d'aquest treball de Saquero i González Rolán rau en el fet que aporten una nova dada sobre la difusió de la *Novel·la d'Alexandre*, ja que sostenen que a la Biblioteca Nacional de Madrid existeix un manuscrit en el qual hi ha la *Historia Appolonu regis Tiru*, que conté un corpus dedicat a Alexandre. Aquest corpus és una traducció llatina de Pseudo-Cal·lístenes que no depèn de cap de les recensions gregues conegudes i, possiblement, és d'una altra perduda avui.

4 Per a un quadre sinòptic de les principals tradicions, vegeu Gómez Espelósín & Guzmán 2001.

5 «El crecer en años se ejercitaba en diversas enseñanzas. Su nodriza fue Lécana, la hermana de Delante; su pedagogo y tutor infantil, Cleónidas; su maestro de gramática, Polinices; el de música, Leucipo el Limeño; el de geometría, Melemno el Peloponesio; el de retórica, Anaxímenes, hijo de Aristóteles de Lámpsaco, y el de filosofía, Aristóteles, hijo de Nicómaco de Estagira» (N.A. I, 13). Segons sembla, aquest llistat prové de Favori, perquè així ho testimonien la traducció armènia i la traducció de Juli Valeri, vegeu la nota a peu 17 en la qual García Gual explica el que estem dient. Sempre que citem la *Novel·la d'Alexandre* ho fem per García Gual 1988.

fantàstics que expliquen les meravelles de l'Índia. Aquest tipus de narració atreïa més públic que no el relat auster de la historiografia clàssica, encara que aquest gènere es va conrear de manera diferent durant l'època hel·lenística.⁶ Merkelbach assegura que les fonts que utilitza el Pseudo-Cal·listenes són diverses i el text té com a suport el relat històric, al qual s'han anant afegint diferents elements com les cartes que s'insereixen en la trama, possiblement provinents d'una novel·la epistolar sobre Alexandre. Així mateix, s'intercala la llegenda de Nectaneb, que obri el relat amb referències al llinatge bastard d'Alexandre, el diàleg amb els gimnosofistes —en el qual s'enfronta la sapiència dels brahamans i el poder reial—⁷ i, a l'últim, els darrers dies d'Alexandre, la seua mort, el testament i les lluites entre Antípater i Perdiques per la successió al tron macedoni. Sobre totes aquestes fonts, l'autor elabora la imatge d'un Alexandre que, a la manera dels herois clàssics, no tem els perills i, alhora, projecta el personatge cap a la visió cavalleresca medieval.

La *Novel·la d'Alexandre* va tenir una important repercussió des del moment en què va ser escrita, fins al punt d'estudiar-se com a text d'història a les escoles medievals i ser el llibre més llegit sobre Alexandre fins el segle XVIII. La seua influència decisiva rau en el fet que, durant l'edat mitjana, Alexandre no es va veure com a personatge històric, sinó que va transcendir al plànol de l'heroi cavalleresc.

Les recensions del Pseudo-Cal·listenes van marcar tota la tradició medieval que envolta la figura d'Alexandre i, d'aquesta manera, Juli Valeri va fer una traducció llatina de la recensió α . Es tracta de l'obra traduïda sota el nom *Res gestae Alexandri macedonis*, de la qual prové el recull de textos de diferents autors i èpoques que rep el nom de *Roman d'Alexandre*. Existeix un poema èpic francès del segle XII escrit en versos octosíl·labs per Alberic de Besançon, que enceta el cicle francès de tema pagà (Gómez Espelosín & Guzmán 2001: 240-241). D'aquest poema se n'han conservat 105 versos en els quals hom relata la biografia fantàstica d'un personatge de l'antiguitat, idoni per a esdevenir el paradigma d'heroi cavalleresc ja que reuneix diferents trets: la seua estada en indrets de caire fabulós o la seua idiosincràsia com a home en el qual conflueixen els vessants de les lletres i les armes.

Sobre la base d'aquest text s'hi va constituir cap al 1160 un poema —en versos decasil·labs— que era la introducció del nucli fort del *Roman d'Alexandre*, és aquell que va compondre Lambert le Tort de Châteaudun, en versos dodecasil·labs o alexandrins (Marcos Marín 2000). Aquests poemes no eren cançons de gesta, perquè no existia un esperit nacional, és a dir, no hi ha un heroi que haja de guiar una nació cap a la seua constitució. La perspectiva que ofereixen és nova perquè Alexandre enceta el camí cap a la novel·la, cap a la distinció entre *gesta* i *roman*, amb la qual cosa el seu personatge fa fructificar un gènere intermediari entre la història, l'èpica, la llegenda i la novel·la (García Gual 1990: 105-107).

D'aquesta mateixa recensió α prové l'*Epitoma rerum gestarum Alexandri et Liber de Morte eius* o *Epitom* de Metz. Es tracta d'una obra llatina del segle X, que narra els darrers dies de la

6 Hom l'ha denominada historiografia tràgica, ja que tracta amb molta cura la caracterització psicològica dels personatges, posa atenció en els elements patètics i sensacionalistes, que donen com a resultat una historiografia més propera a la novel·la que no a la història (López Férez 2000: 907).

7 En aquesta part, Saquero i González Rolán (1979) ens assabenten que la narració es pot dividir en tres parts clarament diferenciades: la primera se suporta en l'obra de Palladius Helenopolitanus; la segona procedeix d'Arrià; la tercera seria la conversa que Alexandre manté amb els brahamans, especialment amb Dadamis.

vida d'Alexandre i el seu testament polític, vertit d'un text grec avui perdut (Gómez Espelosín & Guzmán 2001: 230). Amb la intenció de destituir Antípater del seu càrrec, Alexandre va enviar Cràter a Grècia i, per Plutarc, Arrià, Curci i Justí, sabem que Antípater va ordenar l'anada de Cassandre a Babilònia per a enverinar el rei mitjançant Iol·las, fill seu i coper del macedoni. Va ser a l'endemà de beure el vi enmetzinat, segons l'*Epítom*, que el fill de Filip va redactar el seu testament polític. Amb aquest testament conclou el text de Metz, en el qual Alexandre deixa com a hereu del tron de Macedònia el fill que esperava de la seua muller.

1.2. *Alexandreis*

La recensió del Pseudo-Cal·lístenes que més ha interessat la crítica, sobretot per tractar-se d'aquella de la qual prové el *Libro de Alexandre* castellà, ha estat la recensió δ, encara que és l'única de què no es conserva cap manuscrit grec (Gómez Espelosín & Guzmán 2001: 241). La gran influència, però, que va rebre el *Libro d'Alexandre* va ser la provinent de l'*Alexandreis* de Gautier de Châtillon (Marcos Marín 2000: 9), poema llatí dividit en deu llibres, que consta aproximadament de 5.500 hexàmetres. La data de composició del poema ha estat molt discutida entre la crítica (Pejenaute 1998), però hi ha unanimitat a situar-lo a les acaballes del segle XII. L'autor va compondre aquest extens poema en lloança de l'arquebisbe de Reims, Guillelmus i, així, cadascun dels llibres comença amb una lletra, que, llegides acrósticament, conformen el nom d'aquesta personalitat:

Gesta ducis Macedum totum digesta per orbem[...]
Vltorem patriae Magnum iam fata minantem[...]
Iam fragor armorum, iam strages bellica uincit[...]
Luridus et piceo suffusus lumina fumo[...]
Lege Numae regis lata de mensibus olim[...]
Ecce lues mundi, regum timor unicus, ecce[...]
Restitit Hesperio merensque in littore Phebus[...]
Memnonis eterno deplorans funera luctu[...]
Vltima terribiles Macedum censura tumultos[...]
Sydereos fluctus et amicum nauibus amnem[...]⁸

La composició del poema respon a dues possibles raons. D'una banda, que entre l'arquebisbe i Gautier va tenir lloc una baralla a conseqüència d'un pleit entre l'autor i un tal Mestre Bertero, que no se sap ben bé qui va ser. Gautier devia haver redactat l'*Alexandreis* per a tornar a gaudir dels favors de Guillelmus, ja que es veia en la necessitat de comptar amb un mecenes que donara suport als seus escrits. D'altra banda, que Gautier de Châtillon va compondre el seu poema per a demostrar que era capaç de competir amb el *Tobies* de Mateu de Vendôme.

El poema de Gautier presenta un gran interès perquè ve a cantar la conquesta d'Alexandre de manera èpica. El rei de Macedònia va haver d'esperar fins el segle XII per a trobar un altre

8 Sempre que citem l'*Alexandreis* en llatí ho fem per Migne 1855, en castellà per Pejenaute 1998.

Homer, que, com a Aquil·les, l'immortalitzara. L'*Alexandreis* va tenir una gran recepció en la seua època, com demostra el gran nombre de manuscrits que ens n'han pervingut. Al mateix temps, presentava un interès didàctic durant part de l'edat mitjana. Els mateixos traductors alfonsins parlaven de l'*Alexandreis* com un llibre d'ensenyament amb un sentit estrictament històric.⁹ Si el poema es considerava així, per què no es va prendre com a base de la *General Estoria* i, per contra, es va utilitzar la *Historia de Preliis*, que entroncava amb una línia més novel·lesca? La raó devia ser que la línia que separava *història* i *llegenda* encara no estava ben delimitada (González Rolán & Saquero 2003: 126).

L'*Alexandreis* havia de tenir una base històrica perquè les seues fonts connecten amb els historiadors de segona generació, com eren Quint Curci Rufus i Justí Junià. La presència de les *Historiae Alexandri Magni* de Quint Curci és palesa en diferents passatges de l'*Alexandreis*, fins a tal punt que, de vegades, la dependència n'és literal:

<p>«Sic cepit: «Darium, rex clementissime, pacem Vt tocies a te peteret, uis nulla subegit, Sed tua, qua satis es in nostris usus, ab illo Expressit pietas. matrem pia pignora natos Absentis tantum captos non sensimus. harum Que superant custos pius et tutela pudores Haut secus ac genitor curam geris. omine fausto Reginas dicis hostilisque inmemor irae Fortunae speciem pateris retinere prioris. Luridus in uultu color et liuentia fletu Lumina coniciunt quanto clementior hoste Hostis es, et facies aufert uelamina menti. Talis erat Darii cum legaremur ab illo Qualis Alexandri patet. uxorem tamen ille, Tu lugens hostem. clipeum iam leua teneret, Iam stares acie, iam te uibraret in hostes» (<i>Alex.</i> iv, 74-88).¹⁰</p>	<p>«E quibus maximus natu: “Dareum, inquit,” ut pacem a te iam hoc tertio peteret, nulla uis subegit, sed iustitia [tua] et continentia expressit. Matrem, coniugem, liberos eius, nisi quod sine illo sunt, captos esse non sentimus; pudicitiae earum, quae supersunt, curam haud secus quam parens agens reginas appellas, speciem pristinae fortunae retinere pateris» (<i>H.A.</i> iv, 11).¹¹</p>
--	---

9 «—Pero dicen d'estas donas maestre Galter en el “Alexandre de las escuelas” que envió [...]» (*G.E.* xvi). «Pero cuenta sobr'esto en este lugar maestre Galter, en el libro de “Alexandre de las escuelas”, que de la casa de Darío [...]» (*G.E.* xxx). Sempre que citem *General Estoria* ho fem per González Rolán & Saquero 1982.

10 «“¡Oh rey clementísimo!, ninguna violencia ha obligado a Darío a solicitar de ti tantas veces la paz, sino que lo ha empujado a hacerlo tu clemencia, de la que nos has dado repetidas muestras. A su madre, a sus hijos, prendas sagradas, los echamos de menos sólo como ausentes, no como prisioneros. Piadoso guardián y protector del pudor de las que sobreviven, de ellas te preocupas como si fueras su padre. Con un fausto presagio de las llamadas “reinas” y, olvidándote de la cólera de un enemigo, consientes en que conserven el aspecto de su antigua fortuna» (*Alex.* iv, 74-88).

11 «Llavors, el de més edat d'entre ells parlà de la següent manera: “Cap necessitat no obliga avui Darius a demanar-te la pau per la tercera vegada, ans és la teva justícia i moderació la que el mou a fer aquest pas. La seva mare, la seva esposa, els seus fills no els sentim captius sinó per tal com no es troben en la seva companyia. Respectuós de l'honor de les que encara viuen, no altrament que si fossis llur pare, tu els dones el tractament de reina i consents que elles conservin l'esplendor de llur antiga fortuna» (*H.A.* iv, 11).

La postura que va mantenir Gautier al llarg del seu poema s'ajustava a la visió intermèdia que mantenia Curci, que lloava el rei macedoni, però sabia enlletgir els excessos que va cometre. D'aquesta manera, la còlera del de Macedònia es deixa sentir des del començament del poema:

Ergo ubi flammato uidit Philippida uultu,
Accusabat enim occultam rubor igneus iram,
Flagitatum unde animus incanduit, unde doloris
Materiam traxit, que tanta efferbuit ira.
Ille sui reuerens faciem monitoris ocellos
Supplice deiecit uultu, pronusque sedentis
Affusus genibus senium lugere parentis
Oppressum imperio Darii patriamque iacentem
Conqueritur lacrimans lacrimisque exaggerat iras,
Atque hec dicentem uigili bibit aure magistrum (*Alex.* 1, 72-81).¹²

Queda, però, esbrinar en quina font es va basar l'autor de l'*Alexandreis* per a conformar els esdeveniments d'abans de la batalla del Grànic. Evidentment, no podia seguir Quint Curci per romandre perduts els dos primers llibres de les *Historiae Alexandri Magni*. Gautier, aleshores, va ampliar el seu poema amb el material que manejava de l'*Epítom* de Justí Junià. Començava el seu relat quan Alexandre encara era un xiquet, sense edat per a entrar en batalla, però que, malgrat això, estava imbuït pels ensenyaments d'Aristòtil i prest per al combat. Es troben a faltar elements de la tradició plutarquiàna com el naixement i les altres dades més casolanes. No obstant això, la petja del Pseudo-Cal·lístenes també es deixa sentir en les tres referències que s'hi fan al rei egipci Nectaneb. La naixença d'Alexandre contrasta amb Plutarc, ja que en la *Novel·la d'Alexandre* és fill d'Olimpiada i Nectaneb. El personatge queda caracteritzat, doncs, com a semidéu i s'explica l'ansia d'Alexandre per veure's reconegut entre els seus com a déu —tradició que s'ha mantingut en l'extens corpus literari dedicat al macedoni a excepció de la *General Estoria* d'Alfons el Savi, en la qual el rei ja no mostra aquesta actitud, sinó que vol ésser considerat tan sols com un home.

La pervivència del poema deixa palès que la figura d'Alexandre continuava a l'avantguarda durant l'edat mitjana. El fet d'haver-se escrit en llatí li va facilitar entrar com a llibre de text per a estudiar història a les escoles medievals, ja que l'obra oferia una extensa gamma d'intrigues, relats i batalles que aconseguien una lectura amena, fàcil i lleugera. Tot això, es conjumina amb dades històriques contemporànies als lectors de l'època amb la finalitat d'aconseguir una major atenció a l'hora d'enfrontar-se al text. La importància que per a les

12 «Así pues, al ver al hijo de Filipo con su rostro inflamado (su rubor, de fuego, era síntoma de su cólera oculta), le pregunta cuál es el motivo de su irritación, cuál la causa de su dolor, cuál el origen de su ardiente cólera. Aquél, como muestra de respeto ante su maestro, baja la vista en actitud sumisa y, postrándose ante su preceptor, que estaba sentado, se lamenta en un mar de lágrimas de la pena que le produce la opresión de su anciano padre por parte de la tiranía de Darío, así como el desmoronamiento de su patria, con sus lágrimas aumenta su cólera, y con oído atento escucha a su maestro que le habla de esta manera [...]» (*Alex.* 1, 72-81).

lletres hispàniques mostra l'*Alexandreis* culmina en el protagonisme que va tenir com a font per a la composició del *Libro de Alexandre*:

Quiérovos de las naves cuántas eran contar,
onde podades cuánta serié la gent'asmar:
como lo diz Galter en su versificar,
de dos vegades çiento dieçioch podién menguar (*L.A.* 247).¹³

1.3. *Libro de Alexandre*

El *Libro d'Alexandre* és un poema de més de 10.000 versos escrits en «cuaderna vía». Diversos problemes apareixen a l'hora d'enfrontar el text i n'han tingut, com a conseqüència, una manca d'acord quant a l'autoria, datació i fonts. El poema apareix en dos manuscrits que són coneguts com el MS *O*, per provenir de la biblioteca de la casa d'Osuna, datat en el segle XIV, i el MS *P*, provinent de París i pertanyent al segle XV (García Gascón 1989). També hi ha diversos fragments de l'obra: un del segle XIV de l'Arxiu Ducal de Medinaceli; un altre, conservat en tres textos que s'inclouen en l'obra de Bivar, *Marci Maximi Caesaraugustani, viri doctissimi continuatio Chronici omnimodae Historiae ab Anno Christi 430 (ubi Flav. L. Dexter desiit) usque ad 612 quo maximus pervenit...*; i un tercer del segle XV que forma part del *Victorial* o *Crónica de don Pero Niño* de Gutierre Díez de Games. El darrer fragment apareix en l'*Informe del origen, antigüedad, calidad, i sucession de la excelentissima casa de Sarmiento de Villamayor y las unidas a ella por casamiento* de José de Pellicer (Marcos Marín 2000: 10-11).

Al llarg de la història s'han considerat tres possibles autors per al *Libro de Alexandre*. A més d'Alfons el Savi, que es considera desestimat des del Segle d'Or castellà, la darrera estrofa de l'obra aporta el nom de Gonzalo de Berceo en el manuscrit *P* i el de Juan Lorenzo de Astorga en l'*O*:

Si queredes saber quién fiz' este ditado,
Gonçalo de Berceo es por nonbre llamado,
natural de Madrid, en San Millán criado,
del abat Johan Sánchez notario por nonbrado (*L.A.*, 2675).

Se quisierdes saber quén escrevió este ditado,
Johan Lorença bon clérigo e ondrado,
Segura de Astorga, de mannas bies temprado:
El día del juyzio Dios sea mío pagado (*L.A.*, ms.*O*) (Cañas 1988: 17)

La qüestió de l'autoria està per esbrinar encara que, en allò que la crítica sí que està d'acord és a considerar l'autor del *Libro de Alexandre* com un personatge culte de l'època,

¹³ Sempre que citem el *Libro de Alexandre*, ho fem per Cañas 1988 i, en cada cas, en donarem la referència del número d'estrofa.

és a dir, algú que tenia accés als textos, probablement un clergue que va ser capaç de recrear en vulgar la matèria clàssica. L'objectiu va ser posar Alexandre com a paradigma de rei i desprendre ensenyaments morals i didàctics acords amb la literatura del moment, en el recent estrenat segle XIII.

Tot i que l'*Alexandreis* de Gautier de Châtillon és l'obra que major influència té en la redacció del *Libro de Alexandre*,¹⁴ no és l'única, ja que la *Historia de Preliis*, el *Roman d'Alexandre* o la *Ilias latina*, en tractar la guerra de Troia, en són també un referent important. L'autor, igual que fera Gautier, se separa de la narració dels fets per interpolar esdeveniments contemporanis a ell que, com en el cas de l'*Alexandreis*, busquen mantenir l'atenció del públic oïdor o lector del text.

La *Novel·la d'Alexandre* del Pseudo-Cal·lístenes ja havia començat a inserir elements meravellosos dins el fil conductor de la narració amb una doble finalitat: ensenyar deleitant i mostrar Alexandre com un ésser superior capaç d'elevant-se als cels o baixar al fons de la mar. En el *Libro de Alexandre* proliferen els elements màgics que es qualifiquen com a precursors de la posterior novel·la o llibre de cavalleries. Als aspectes fantàstics s'afigen tot un seguit d'elements cavallerescos i un providencialisme que van conformant Alexandre com a autèntic cavaller medieval (González Rolán & Saquero 2003).

Alexandre es dibuixa en el *Libro* com un heroi protocristià que es connecta amb un ambient cavalleresc. Si bé és cert que el *Libro* comença referint-se a Alexandre com a un «rey noble, pagano», al llarg dels versos va conformant-se un vessant cristià del personatge que, a més, presenta grans qualitats per a la cavalleria, entesa com a sinònim de batalla i guerra. D'aquesta manera, Alexandre s'investeix com a cavaller cristià que va a la recerca d'aventures:

Señor"—dixo—, “que tienes el mundo en poder,
a qui çielo e tierra deven obedecer,
Tú guía mi fazienda, sit cae en plazer,
Que pueda lo que asmo por mí acabeçer (L.A., 121)

Non quiso essa vida el caboso durar,
fue buscar aventuras, su esfuerço provar:
non quiso cavalleros sinon pocos llevar,
lo que valié con pocos se querié ensayar (L.A., 127)

Quan es troba a les portes de la guerra amb Armènia, Alexandre no dubta a encomanar-se a Déu:

14 La influència de l'*Alexandreis* està en passatges com la referència a Alexandre quan encara és petit o en els consells que dona Aristòtil al seu deixeble: «De los catorze años aún dos le menguavan,/en la barva los pelos estonçe l'assomavan;/fue asmando las cosas del siglo com'andavan,/entendió sus avuelos cual cueïta passavan» (L.A. 21). Mentre que en l'*Alexandreis* llegim: «Nondum prodierat naturae plana tenellis/Infruticans lanugo pilis, matrique parabat/Dissimiles proferre genas, cum pectore toto» (*Alex.* 25-30), és a dir, «Todavía a Alejandro no le había comenzado a crecer la barba con su delicado vello y, niño aún, se disponía a ofrecer a su madre una mejillas diferentes cuando [...]» (*Alex.* 25-30). Els consells d'Aristòtil apareixen des de l'estrofa 51 i s'estenen fins a la 85.

Quando vio Alexandre cóm'iva la fazienda,
dixo: "Non vos cuitedes por tan poca emienda;
sól que Dios de ocasión a mí solo defienda,
faré que non les valga nin escudo nin rienda (L.A., 162)

Les referències bíbliques sovintegen en el text: podríem citar com a exemples les al·lusions a les epístoles als corintis de sant Pau, encara que el passatge més representatiu, en què es mostra el reconeixement de Déu, és el que fa referència a l'entrada d'Alexandre a Jerusalem. Aquest passatge, que manca en el Pseudo-Cal·lístenes, segueix el relat de Flavi Josep en l'obra *Antiguitats judaiques* (xi, 8), que també apareixerà en la *General Estoria* d'Alfons el Savi. Aquest «rey pagano» es conforma, així, com a precursor del cristianisme i els seus dots per a la cavalleria sovintegen en la narració. Aquestes característiques prenen major dimensió en ser Aristòtil el que les sosté:

Fijo eres de rey, tú has grant clerezía,
en ti veo aguçia qual para mi querría,
de pequeño demuestras muy grant cavallería,
de quantos hōy biven tú as grant mejoría (L.A., 52)

I, per arredonir la seua imatge, el rei ha de ser portador d'una espasa, la qual cosa l'apropa a l'univers dels cavallers:

El diziembre exido, entrante el janero,
en tal día naçiera e era dia santero,
el infant venturado, de don Mars compañero,
quiso çeñir espada por seer cavallero (L.A., 89)

Les guerres, les batalles, es desenvolupen ara en un ambient cavalleresc en què ambdues esdevenen tornejos i justes i se celebren en camp acotat en el qual s'enfronten cavaller contra cavaller:

El infant çierto vino al día señalado,
reçebiól Nicolao non a guis de covardo;
las azes fueron fechas, el torneo mezclado,
si pudiés Nicolao, repentiriás de grado (L.A., 1137)

Són dos els atributs que encara manquen a Alexandre per a ser un cavaller pròpiament medieval. Sí, és savi en filosofia, sap llegir i cantar, té les maneres cortesanes necessàries per a la formació total del cavaller, però li manca un escuder que l'acompanye en les seues aventures, que servisca com a figura que fa reeixir les qualitats de l'amo. En el *Libro de Alexandre* apareix aquest personatge, però d'una manera subtil, ja que serà Hefestió, l'amic-amant d'Alexandre, el que s'erigeix com a escuder del seu companyó:

Cavalgó man' a mano su cavallo ligero,
furtós del almofalla, non llamó compañero,
subió en una sierra, en un alto otero,
pero Festino fue con él, su escudero (L.A., 301)

Tanmateix la principal mancança d'Alexandre era l'amor. En el *Libro de Alexandre*, i de manera general en tota la literatura dedicada al macedoni, l'amor no té ressons perquè les dones no són per a Alexandre més que receptacles en els quals posar la seua llavor amb la finalitat de tenir successió. D'aquesta manera, tant Roxana com Calectrix, reina de les amazones, no deixen petja ni inflamen el cor de l'emperador. L'amor més important vers una dona era el que Alexandre mostrava per la reina Olímpíada, la seua mare.

A totes aquestes aptituds s'ha d'afegir la imatge del macedoni com a cavaller científic, curiós, que no dubta a volar o submergir-se en la mar. La seua curiositat, el seu tarannà excepcional fan que el *Libro* s'hi veja esguitat d'elements meravellosos que es van desenvolupar en la literatura cavalleresca hispànica posterior. Els viatges a altres mons és una constant en els llibres de cavalleries i, en general, en moltes obres de la literatura medieval i clàssica. En aquests viatges els protagonistes busquen la resposta a qüestions que se'ls planteja en la seua dimensió, a la qual tornen per resoldre-les. En el cas de *La faula* o *El viaje de San Brandán*,¹⁵ els protagonistes viatgen per tal de trobar allò que els ha fallit en l'espai i temps que els pertoca viure i, una vegada traspassen les portes de la realitat, aconseguixen ensenyaments per a mostrar-los a la humanitat. És això mateix el que cerca Alexandre quan se submergeix en la mar o quan vola als cels, encara que busca admirar els seus companyons i les obres de la natura més que trobar respostes que il·luminen la humanitat.

Els llibres de cavalleries es caracteritzen per mostrar un temps llunyà, una geografia desconeguda i uns elements meravellosos que dotaven els cavallers d'actituds sobrehumanes i els enfrontaven a animals i situacions inversemblants (Riquer 1984², III: 249). L'afirmació es fa extensible al *Libro de Alexandre*, ja que, al començament del poema, les fades i els déus s'encarreguen de confeccionar per al rei la seua indumentària: Filosofia li fa la cinta, Vulcà obra l'espasa, dues fades de la mar li confeccionen la camisa i una altra li cus el brial. A més, el millor cavaller havia de tenir el millor cavall. Bucífal apareix com un cavall màgic, fill d'un elefant i una dromedària, i ajuda el seu amo a matar enemics amb les seues potes.

Com veem, el *Libro de Alexandre* va servir de pont per a la posterior literatura cavalleresca hispànica, encara que al cavaller li manca la caracterització sentimental de l'heroi medieval. No obstant això, la falta del sentiment amorós era part de la formació del rei, perquè Aristòtil li ensenya que:

Siempre faz con consejo quanto que fer hovieres,
fabla con tus vassallos quanto fazer quisieres,
seránte más leales si assí lo fizieres;
sobre todo te guarda mucho d'amar mugeres (L.A. 53).

15 Per a *La Faula*, vegeu Compagna 2004; per al *Viaje de San Brandán*, Lemarchand 1995.

1.4. Literatura sapiencial: *Poridat de poridades*, *Secret dels secrets* i *Libro de buenos proverbios*

La *Poridat de poridades* constitueix el nucli central del que s'anomena «matèria d'Alexandre i Aristòtil» en el context de la literatura sapiencial hispànica. És un compendi de consells o *castigos* perquè, a partir del model d'Alexandre i com a espill de prínceps, els monarques es formen com a hòmens i dirigents en tota la seua dimensió. Es tracta d'una més de les nombroses recensions que va tenir la compilació àrab *Sirr-al'-asrār* atribuïda al Pseudo-Aristòtil. Les derivacions que van arribar a Occident es divideixen en dues branques (Gómez Redondo 1998: 275). D'una banda, està la versió oriental o llarga, que va ser traduïda al llatí per Felip de Trípoli en el segle XII i és la que es coneix amb el nom de *Secreto de los secretos* (Bizarri 1991). D'aquesta traducció llatina intermèdia es van derivar tres traduccions peninsulars: una en català del segle XIV, una altra en aragonés i la traducció castellana del segle XV. És indubtable que en el procés de difusió d'aquesta obra es va produir el fenomen de les traduccions en cadena, segons el qual, entre el text original i el text meta, hi ha una altra versió que fa de pont (Morràs 2002). En aquest cas la direccionalitat de les traduccions parteix d'un original en àrab, passa per un text en llatí i se'n deriven les versions en català, aragonés i castellà.

D'una altra banda, trobem la versió occidental o curta, representada per la *Poridat de poridades* i per una versió en hebreu. L'obra castellana és una llarga carta que Aristòtil, ja vell, envia a Alexandre per tal que complete la seua formació com a rei. La literatura sapiencial que gira entorn a la figura del monarca grec va influir en la visió medieval d'Alexandre i va introduir el personatge en una tradició en què el deixeble va guanyant saviesa a través dels ensenyaments del seu mestre.

El *Secret dels secrets* va tenir un gran èxit de recepció. La teoria més difosa per a explicar aquesta acollida està relacionada amb la creença que els savis occidentals el van veure com un compendi d'ensenyaments novedosos que estaven avalats per Aristòtil (Haro 1995: 58). Les diferències amb la *Poridat de poridades* radica en el fet que el *Secret dels secrets* no inclou els consells sobre doctrina cavalleresca, el saber ja no ha de ser privilegi d'uns pocs i el monarca ha de prendre les seues decisions per a guiar el món. Segons Gómez Redondo (1998: 289), la doctrina cavalleresca deixa de tenir rellevància en el *Secret dels secrets*, en primer lloc, perquè el traductor, Felip de Trípoli, estava més interessat en la figura d'Aristòtil que no en les gestes militars d'Alexandre i, en segon lloc, perquè l'obra es va originar en el segle XIV, és a dir, quan el subgènere de cavalleries començava a davallar.

La gran novetat del *Secret del secrets* és demostrar que el saber havia de ser compartit entre els hòmens i no podia ser privilegi d'uns quants. De fet, suposa un trencament amb la filosofia de la *Poridat de poridades*, però també amb l'Alexandre de Plutarc: quan Alexandre s'assabenta que Aristòtil havia publicat les seues lliçons, li envia una carta en què li recrimina aquesta conducta perquè el saber era allò que distingia uns hòmens d'altres i no havia de ser un bé comú (*Vid.* VII, 7-9).

A aquestes obres de la matèria d'Alexandre i Aristòtil hem d'afegir el *Libro de los buenos proverbios*, que complementa el *Poridat de poridades*. Es tracta d'una traducció de l'obra *Kitáb âdâb al-falâsifa*, que va ser escrita al segle IX per Hunayn ibn Ishâq (Haro 1995: 54).

La datació de la versió castellana encara està per delimitar, però la inclusió d'alguns capítols en la *General Estoria* d'Alfons el Savi i en el *Libre de saviesa*, que s'atribueix a Jaume I, devien ajudar a datar-la. Malgrat que no hi ha dades sòlides per a situar cronològicament el *Libre de saviesa*, la *General Estoria* es va acabar el 1280 i aquest any és, per tant, un *terminus ante quem* per a la redacció del *Libro de los buenos proverbios*.

En el *Libro de los buenos proverbios* ja no s'insisteix en els coneixements que han d'adornar els monarques, sinó que hom pren Alexandre en la seua dimensió cavalleresca i la seua mort heroica és un exemple de com els mandataris han d'enfrontar el traspàs amb dignitat i consolar els éssers volguts que deixen al món.

La visió d'Alexandre que ens ha pervingut a través de la literatura sapiencial uneix les branques oriental i occidental sobre la seua figura. Es tracta d'un fet singular perquè va ser al context hispànic que es va donar l'encontre entre les dues tradicions, gràcies, sobretot, a la tasca d'Alfons el Savi (Saquero & González Rolán 1979).

1.5. La *General Estoria* de d'Alfons x

Per a acabar d'entendre la formació de l'Alexandre medieval, és important conèixer la tradició que genera la recensió δ de la novel·la del Pseudo-Cal·listenes. Hi destaquem la *Historia de Preliis*, que, en realitat, es pot considerar la segona traducció al llatí que es va fer sobre aquesta novel·la —la primera va eixir de les mans de Juli Valeri. La *Historia de Preliis*, avui perduda, va ser escrita en el segle x per l'arxiprest napolità Lleó. En disposem d'un còdex, el *Bambergensis* E. III. 14, en el qual es relata que l'arxiprest va ser enviat a Constantinoble en missió especial com a ambaixador dels ducs Joan i Mari II davant els emperadors Constantí VII Porfirogènit i Romà II. Quan acaba la seua tasca, arreplega diversos còdexs entre els quals hi havia un manuscrit grec que narrava les gestes d'Alexandre i que era una versió de la *Novel·la d'Alexandre* del Pseudo-Cal·listenes. Aquest manuscrit el va traduir l'arxiprest al llatí vers l'any 952 amb el títol *Nativitas et victoria Alexandri Magni*, encara que ha restat més conegut com la *Historia de Preliis* (González Rolán & Saquero 1982; Marcos Marín 2000).

L'obra de l'arxiprest Lleó va rebre constants refoses en les quals van incorporant-se diverses interpolacions de textos que ens han pervingut en les anomenades recensions j¹, j² i j³. Possiblement de la recensió j¹ provenia el poema èpic francès del segle XII d'Alberic de Besançon, a què hem fet referència anteriorment. D'aquesta primera recensió sorgirien les altres dues, de les quals la j² és la més profitosa quant a la producció hispànica, ja que Alfons el Savi va ordenar fer una còpia de la *Història de Preliis* amb la finalitat d'incloure-la en la quarta part de la *General Estoria*.

Els redactors alfonsins van prendre, també com a base per a la història d'Alexandre, material provinent del *Libro de los buenos proverbios*. D'aquesta manera, els investigadors del rei Savi conjuminaven de manera excepcional les dues branques de la tradició alexandrina, tant l'oriental com l'occidental (González Rolán & Saquero 2003: 128).

Quan hom llig el text castellà i el confronta amb la visió llatina d'Alexandre que tenen present els redactors reials, s'hi comprova que la redacció castellana ha recreat la imatge del macedoni en la major part del text, però s'albirava una incipient caracterització jueucristina

del mite, el qual sembla estar en deute constant amb Déu per haver-lo investit d'un poder i un esperit conqueridor. Alexandre passava a ser un cavaller, un rei destinat a lloar la major glòria de la divinitat. El text del rei Savi segueix la novel·la del Pseudo-Cal·lístenes i, així, la figura del macedoni esdevé investida d'un caràcter que ultrapassa les fronteres d'allò humà i l'apropa a un ésser fora del que és comú. La descripció física d'Alexandre ha canviat des que Plutarc el descrivira com un home de pell suau, d'aparença agradable i caracteritzat per una olor deleitable que el feia atractiu a la gent que l'envoltava. Ara presenta un aspecte més ferotge, propi d'un ésser màgic, que acostava Alexandre més a un animal que no a un home nascut de dona i que prové de la influència del *Libro de Alexandre*:

<p>ἄ'Απελλῆς δὲ γράφων <αὐ>τὸν κεραυνοφόρον, οὐκ ἐμιμήσατο τὴν χροάν, ἀλλὰ φαϊότερον καὶ πεπινωμένον ἐποίησεν. ἦν δὲ λευκός, ὡς φασιν ἢ δὲ λευκότης ἐπεφοίνισσεν αὐτοῦ περὶ τὸ στῆθος μάλιστα καὶ τὸ πρόσωπον. ὅτι δὲ τοῦ χρωτὸς ἦδιστον ἀπέπνει καὶ τὸ στόμα κατεῖχεν εὐωδία καὶ τὴν σάρκα πᾶσαν, ὥστε πληροῦσθαι τοὺς χιτωνίσκους, ἀνέγνωμεν ἐν ὑπομνήμασιν Ἀριστοξενείοις (Vid. IV, 3-4).¹⁶</p>	<p>«La figura tenia de hombre y la cabellera de león; los ojos, de distinto color: el derecho, de tonos oscuros, y el izquierdo, glauco; los dientes, aguzados, como de serpiente, y en su marcha se reflejaba el coraje de un león» (N.A. I, 13).</p>	<p>«La cabelladura de la su cabeza era como vellocino de león, los ojos avié muy grandes, e el uno d'ellos non semejava al otro, ca el uno era negro e el otro verde; e los dientes agudos todos; e quando se movié fazié muebda como de fervor de león, e fazié el arremetimiento otrossí qual le avié a fazer después en las yentes e en el mundo» (G.E. VII).</p>
---	--	--

D'un aspecte dolç, encara que prop a la imatge d'un lleó, s'evoluciona vers una imatge demoníaca que faria sentir paüra als enemics. El mateix ocorre amb Bucífal que, d'ésser un cavall nerviós i difícil de governar, segons ens conta Plutarc, esdevé una bèstia indòmita que menja carn humana i, com en el *Libro de Alexandre*, amb les potes de davant mata enemics per ajudar el seu amo. Les dues descripcions s'acreixenten amb elements meravellosos que busquen, com a resultat final, tintar les fesomies d'un caire mític, d'una imatge indestructible que possibilitara el poder d'Alexandre sobre els pobles conquerits:

16 «Però Apel·les, en pintar-lo amb el llamp a la mà, no imità bé el seu color de pell, ans va fer-lo massa fosc i engrutat. Perquè Alexandre era blanc, pel que asseguren: d'una blancor que se li envermellia en el pit especialment i a la cara. I que la seva pell feia una olor suavíssima, i que de la seva boca i de tota la seva carn s'exhava una flaire bona que omplia tots els seus vestits, ho hem llegit a les *Memòries d'Aristoxen*» (Vid. IV, 3-4).

<p>«Ἐπεὶ δὲ Φιλονίκου τοῦ Θεσσαλοῦ τὸν Βουκεφάλαν ἀγαγόντος ὄνιον τῷ Φιλίπῳ τρισκαίδεκα ταλάντων, κατέβησαν εἰς τὸ πεδῖον δοκιμάσοντες τὸν ἵππον, ἐδόκει τε χαλεπὸς εἶναι καὶ κομιδῇ δύσχρηστος, οὐτ' ἀναβάτην προσίμενος οὔτε φωνὴν ὑπομένων τινὸς τῶν περὶ τὸν Φίλιππον, ἀλλ' ἀπάντων κατεξανιστάμενος, δυσχεραίνοντος δ τοῦ Φιλίππου καὶ κελεύοντος ἀπάγειν ὡς παντάπασιν ἄγριον καὶ ἀκόλαστον» (<i>Vid.</i> vi, 1-2).¹⁷</p>	<p>«En uno de aquellos dáis, los palafreneros de las caballerizas reales llevaron a Filipo un gran potro lleno de vigor y se lo presentaron al rey diciendo: —Soberano rey, hemos encontrado este caballo, nacido en los establos reales, que por su bella estampa aventaja al propio Pegaso. Te lo traemos a tí, señor. Al contemplar su estatura y su arrogancia quedó Filipo admirado. Pero el caballo estaba retenido con fuerza por todos los criados, y le explicaron los caballerizos: —¡Soberano rey, se alimenta de carne humana!» (N.A. I, 13).</p>	<p>«El tiempo en que esto fue, un princep de Capadocia aduxo al rey Philippo un cavallo bravo, grende de cuerpo e muy fermoso e atado de manos e de pies con cadenas de fierro, de guisa que non pudiesse fazer mal a los omnes, ca dizién que los comié, e dizién-le por nombre Bucifal —e diéron-le este nombre d'esta palabra bus, que dize el griego por buey—, e diéron-le este nombre por que diz la estoria que avié la cabeça como de toro, e avié una señal fecha de fierro en la espalda o por que-l semejavan cuernos» (G.E. IX).</p>
--	--	--

En la *General Estoria* comencen a perfilar-se les línies d'un heroi cavalleresc medieval que, abans d'anar a la guerra, s'exercita en combats i tornejos que mostren la seua vàlua i, així, «Alexandre, pues que llegó a los doze años de su edad, metiósse a usar de torneos como champión e a lidiar assí como lo veyé fazer a los cavalleros de edad de mancebos e d'end adelant» (*G.E.* VIII). Més endavant, el personatge va delimitant-se com un autèntic cavaller que s'enfronta a Nicolau, rei de la província del Peloponés, en una lliça que ens acosta a la matèria de Bretanya.¹⁸

Alexandre és, doncs, un mite que s'ha ordit en la forja del Pseudo-Cal·lístenes i que se'n mostra com el rei que va anar més enllà dels límits d'allò que hom coneixia, que va visitar indrets desconeguts fins aleshores per a l'home occidental i va poder admirar les meravelles

17 «Un día que Filonic de Tesàlia dugué a Filip el cavall Bucéfalas, venedor per tretze talents, baixaren al pla per provar-lo, però el trobaren difícil i perfectament revés: no s'avenia que el muntés ningú ni suportava la veu de cap dels qui voltaven Filip, i s'encabritava contra tothom. Filip, despugat, manà que se l'enduguessin com a bèstia de tot ferèstega i ingovernable» (*Vid.*, vi, 1-2).

18 Hem cregut interessant inserir el passatge sencer per veure les concomitancies amb els tornejos medievals. «E abeniéron-se en esto Nocivas e Alexandre, e pusieron día tajado en que lidiasen, e partiron-se allí d'aquella vez. [...] E Alesandre vino muy alegre con su huest al campo e al día tajado de la lid; e el rey Nicolas otrossí; e ayuntáron-se amos a la batalla e tanxieron las bozinas a la entreda de la lid, e moviéron-se d'amas las partes d'un corazón pora lidiar, e bilviéron-se e començáron-se a ferir muy derrezio; e mató y en essa batalla con su mano misma Alesandre al rey Nicolas e a muchos de sus cavalleros d'esse rey Nicolas. E aquel día ganó Alexandre grand victoria, e conquirió pora sí d'essa vez el regno d'aquel Nicolas; e coronaron y luego sus cavalleros a Alexandre e al su cavallo, e tornó-se Alexandre d'aquella vez a so padre con su victoria» (*G.E.* x).

d'altres cultures, dibuixades, en el relat, com a elements meravellosos al més pur estil de les històries de castells i cavallers medievals. D'aquesta manera, visita llocs on les dones apareixen descrites com a éssers ultraterrenals: són dones altes, grans, amb barbes llarguíssimes «que les alcançaven fasta las tetas», o dones piloses, o amb potes de cavall, amb els caps plans, o bellíssimes; visita llocs on els hòmens són igualment meravellosos (tenen els ulls als muscles i la boca al pit); contempla animals fantàstics, que són destruïts per la seua espasa ferotge i mai s'havien vist. En definitiva, tot un seguit d'elements estranys i seductors que fan indubtable el goig que havia de produir en aquells lectors o oïdors les gestes d'Alexandre, transportant-los a terres exòtiques i desconegudes.¹⁹

Ultra aquestes coses, es conforma un vessant d'Alexandre que s'apropa a l'esperit jueu-cristià que havia de guiar qualsevol bon cavaller, unes marques que apareixen en el text d'Alfons el Savi per a projectar el personatge cap a una nova dimensió que s'allunya de la visió clàssica del rei. Es perfilen els trets característics d'aquell *primus inter pares*, que escomet empreses guiats per la mà de Déu i del qual és, en certa mesura, deutor:

—Mostráron-se aquella noche al grand Alexandre cerca aquel estanco muchas de las maravillas, que nuestro señor Dios tenía encubiertas en los elementos del agua e de la tierra e del aer. Del agua como lo de los ypótamos, de la tierra como lo de las serpientes e de los dragones et de las otras bestias d'ella, del aer como lo de los murciegos e de las otras aves por mostrar las sus maravillas al príncep que él suffriera nacer por ordenamiento de estrellas, e mostró-l aquella noche allí todas las otras cosas peligrosas en que lid e muerte avió, si non los omnes con quien avió ya Alexandre lidiado e vençudo muchas vezes. Don sepades que non ovo en este mundo cosa que pora lit fuesse, con quien Alexandre non lidiase, e que todos los non venciesse con quantos se tomava. E porende nuestro señor Dios mostró-l aquella noche allí aquellas maravillas, por mostrar otrossí e provar qué quisiera el que en punto nasciese Alexandre, que venciesse a todas las cosas del mundo con que se tomasse, e que el so poder de Dios en todas cosas es egualmente tan muy poderoso que non ay más mester (*G.E.* LIV).

Al mateix Déu jueu s'encomanava Alexandre quan es va traslladar des de Turquia cap a l'Orient i va trobar una gent bruta que menjava tota mena de coses abominables i feien «cosas descomulgadas». Es tracta d'un Alexandre apocalíptic, que construeix un mur perquè aquestes gents no puguin eixir-ne ni cap ésser hi pugua entrar, preservant el món d'un mal

19 Valga com a exemple d'aquests elements meravellosos el passatge en què Alexandre i els seus s'enfroten a unes hordes de dracs: «E avien aquellos dragones crestas en las cabezas, e aduzien los pechos altos e las bocas abiertas, e era mortal el ensaneldamiento d'ellos, e salió-les de los ojos venino como centellas. Los de la hueste, quando aquellos vestiglos vieron, fueron muy espantados e ovieron miedo de morir todos allí. Alexandre oyó el royo e la queixa de la huest e comenzó a andar por ellos conortándo-los e diziendo: “Cavalleros, míos compañeros e muy fuetes varones, , non se vos turbien los corazones, mas así como veedes que yo fago, fazed vos”. E diziendo-les esto, tomó luego un escudo e un venablo, e comenzó a lidiar con los dragones e con las serpientes que vinién a ellos. Leyendo esto los cavalleros, conortáron-se ende mucho e esforzaron e tomaron sus armas, e comenzaron a lidiar con aquellas bestias fieras así como lo veyén fazer a Alexandre, e las unas d'ellas matavan con las armas, las otras echándo-las en el fuego, e murieron y veynte cavalleros e treynta de los servientes» (*G.E.* LIII).

amenaçador. Són les tribus de Gog i Magog, la llegenda dels quals prové de la tradició jueva tramesa a través de textos llatins (González Rolán & Saquero 2003: 128). Així, doncs:

E desde los tovo allí Alexandre, rogó a Dios muy de coraçón e muy afincada mient, e Dios oyó el so ruego. E mandó luego Dios a dos montes que eran allí e avién nombre “Las Sierras” [d]e “Borreo”, e ayuntáron-se estonces aquellos dos montes e crecieron en su ayuntamiento de la tierra llana suso doze cobdos de la geometría, e fizo-les allí luego en su ayuntamiento de los montes unas puertas de alambre et cercó-las aderedor de asiento (*G.E.* XLIV).

És la imatge d'un Déu, en definitiva, qui guiarà els seus passos. Alexandre el correspon i no dubta a fer una reflexió que l'allunya, en certa mesura, del rei macedoni politeïsta: «yo con el ayuda de Dios que venceré a Darío, e crebantaré el poder de los persianos, e todas aquellas cosas que el mío coraçón esperan, confío yo en Dios que me vernán» (*G.E.* XVI).

2. CONCLUSIONS

En definitiva, la imatge que ens ha pervingut d'Alexandre dista molt d'ésser una imatge uniforme. La *Novel·la d'Alexandre* del Pseudo-Cal·lístenes va marcar el pas definitiu entre la visió clàssica del macedoni i la nova concepció medieval. Aquesta obra va dotar el personatge d'un vessant màgic, mític, que l'allunya de la història i l'acosta a la literatura de cavallers. La seua influència sobre la literatura alexandrina posterior és decisiva i, així, es rastreja en l'*Alexandreis*, que, encara que va guardar la perspectiva de Curci o Plutarc, refereix el caràcter diví del macedoni. Els elements meravellosos, que el Pseudo-Cal·lístenes havia començat a inserir, van completar el caire màgic de l'heroi; n'és bona mostra el *Libro de Alexandre*. L'aspecte fantàstic, que havia encetat la *Novel·la d'Alexandre*, es continua en aquesta obra del mester de clerecia que, juntament amb la *General Estoria* d'Alfons el Savi, van anstrar el rei pagà de Macedònia i va donar-nos-el com a model de cavaller protocristià.

Alexandre va quedar reflectit en l'edat mitjana com un heroi envoltat de virtuts i defectes, que, si més no, el conformen com a ésser terrenal, ple de passions i misèries i l'allunyen d'una visió mítica. En definitiva, un vessant molt més humà de l'emperador macedoni, que evoluciona de l'heroi pervers a l'heroi novel·lesc medieval, obrint tot un ventall per a deleitar-se amb la lectura de les seues gestes.

BIBLIOGRAFÍA

- BIZARRI, Hugo O. (ed.) (1991), Pseudo-Aristóteles, *Secreto de los secretos*, Buenos Aires, Incipit Publicaciones.
- CAÑAS, Jesús (ed.) (1988), *Libro de Alexandre*, Madrid, Editorial Cátedra.
- COMPAGNA, Anna Maria (ed. i trad.) (2004), Guillem de Torroella, *La favola*, Roma, Carocci editore.
- GARCÍA GASCÓN, E. (1989), «Los manuscritos P y O del *Libro de Alexandre* y la fecha de composición del original», *Revista de Literatura Medieval*, 1, p. 31-39.

- GARCÍA GUAL, Carlos (ed. i trad.) (1988), *Pseudo-Calístenes, Vida y hazañas de Alejandro de Macedonia*, Madrid, Editorial Gredos.
- GARCÍA GUAL, Carlos (1990), *Primeras novelas europeas*, Madrid, Ediciones Istmo.
- GÓMEZ ESPELOSÍN, Francisco Javier, i GUZMÁN GUERRA, Antonio (2001), *Alejandro Magno de la historia al mito*, Madrid, Alianza Editorial.
- GÓMEZ REDONDO, Fernando (1998), *Historia de la prosa medieval castellana*, Madrid, Editorial Cátedra.
- GONZÁLEZ ROLÁN, Tomás, i Pilar SAQUERO (1982), *La historia novelada de Alejandro Magno, edición acompañada del original latino de la "Historia de preliis" (recensión "j2")*, Madrid, Universidad Complutense.
- GONZÁLEZ ROLÁN, Tomás, i Pilar SAQUERO (2003), «La imagen polimórfica de Alejandro Magno desde la Antigüedad latina al medioevo hispánico: edición y estudio de las fuentes de un desatendido *Libro de Alexandre* prosificado», *Cuadernos de Filología Clásica- Estudios Latinos*, 23/1, p. 107-152.
- HARO CORTÉS, Marta (1995), *Los compendios de castigos del siglo XIII: técnicas narrativas y contenido ético*, València, Universitat de València.
- LEMARCHAND, Marie José (ed. i trad.) (1995), Benedeit, *El viaje de San Brandán*, Madrid, Ediciones Siruela.
- LÓPEZ FÉREZ, Juan Antonio (2000), *Historia de la literatura griega*, Madrid, Editorial Cátedra.
- MARCOS MARÍN, Francisco (ed.) (2000), *Libro de Alexandre* [www.cervantesvirtual.com] [08/05/2007].
- MORRÀS, María (2002), «El debate entre Leonardo Bruni y Alonso de Cartagena: las razones de una polémica», *Quaderns. Revista de traducció*, 7, p. 32-57.
- PEJENAUTE RUBIO, Francisco (ed. i trad.) (1998), Gautier de Châtillon, *Aleandreida*, Madrid, Akal.
- RIQUER, Martí de (1984²), *Història de la Literatura Catalana*, 3, Barcelona, Editorial Ariel. [1ª ed.: 1964].
- RODRÍGUEZ ADRADOS, Francisco (2000), «Las imágenes de Alejandro», en *Alejandro Magno: hombre y mito*, ed. Jaime Alvar i José María Blánquez, Madrid, Editorial Actas, p. 15-31.
- SAQUERO, Pilar, i Tomás GONZÁLEZ ROLÁN (1979), «Una nueva versión latina del texto griego sobre Alejandro y los Brahmanes», *Cuadernos de Filología Clásica*, 16, p. 69-100.